

CZU:82-6(498)+821.135.1.09(498)
<https://doi.org/10.52505/llf.2024.1.09>

SCRISORI DIN EXIL, DE MATEI CĂLINESCU ȘI ION VIANU – EXERCITII DE SINCERITATE

Silvia LUPAN

Cercetător științific
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM
e-mail: berdan.silvia@yahoo.com
ORCID: 0009-0002-5488-3219

„SCRISORI DIN EXIL”, BY MATEI CĂLINESCU AND ION VIANU – EXERCISES OF SINCERITY

Abstract

This article is a detailed presentation of the volume „Scrisori din exil. Corespondență inedită”, edited by Humanitas in 2019, whose authors are Matei Călinescu and Ion Vianu. Among other important aspects, the article deals with the premises and consequences of the Romanian exile, in general, and of the exile lived by two great personalities of Romanian culture: Ion Vianu and Matei Călinescu in particular. It also discusses the problem of the search for identity, the alienation that arose as a result of the division of identity into a true and a false one, but which was especially present in social relations during the communist era and the ways of protecting true identity from the terror of history.

Key words: epistolary literature, exile, inner exile, the search for identity, alienation, the terror of history.

Rezumat

Articolul de față realizează o prezentare detaliată a volumului *Scrisori din exil. Corespondență inedită*, publicat în 2019 la Humanitas, ai cărui autori sunt Matei Călinescu și Ion Vianu. Printre alte aspecte importante, articolul abordează premisele și consecințele exilului românesc, în general, și ale exilului trăit de către două mari personalități ale culturii române: Ion Vianu și Matei Călinescu în particular. De asemenea, se aduce în discuție problema căutării identității, alienării survenite în urma divizării identității în una veritabilă și una falsă, dar care este prezentă, mai cu seamă, în relațiile sociale din epoca comunistă și modalitățile de protejare a adevăratei identități în fața terorii istoriei.

Cuvinte-cheie: literatură epistolară, exil, exil interior, căutarea identității, alienare, teroarea istoriei.

„Corespondența pare a fi cea mai puțin literară, întrucât exclude funcția poetică” (Ciocârlie, 1981, p. 7), afirmă Livius Ciocârlie, pornind de la unele aserțiuni

jakobsoniene, dat fiind faptul că textul scrisorii nu a fost scris cu scopul de a plăcea, funcția sa de bază fiind cea de a comunica, de a transmite un mesaj. Însă, așa cum menționează criticul român, există situații în care scrisoarea/scrisorile vor ajunge în alte mâini decât în cele ale destinatarului, iar menirea ei inițială în cadrul actului de comunicare trece în plan secund și în prim-plan ajunge o alta – cea literară. Totuși, trebuie să fie respectată o cerință de bază: aceea ca cititorul „să proiecteze un univers imaginar” (Ciocârlie, 1981, p. 8) și să întrevadă un roman, iar corespondența „să întâlnească, dar și să stârnească un dezinteres pasionat” (Ciocârlie, 1981, p. 17). Ce ar putea stârni acest tip de atitudine la cititor, dacă admitem faptul că scopul unei scrisori nu este unul estetic? Alexandru Săndulescu, pe urmele altor cercetători (G. Lanson, E. Lovinescu, G. Călinescu, Ș. Cioculescu), menționează talentul epistolar sau vocația epistolară, ce derivă din trăsăturile personalității celui care scrie, materializate prin plăcerea de a scrie scrisori, naturalețe, spontaneitate și sinceritate sau autenticitate. Însă Alexandru Săndulescu ne dă de înțeles că aceste din urmă calități nu trebuie absolutizate, întrucât există, cel puțin, o doză minimă de autocontrol atunci când se redactează o scrisoare.

Același critic și istoric literar român face o distincție între *genul epistolar*, asemănător unei umbrele, ce „strânge laolaltă sub acest nume toate operele (...) care au adoptat forma epistolară”, (Săndulescu, 1972, pp. 16-17) și *literatura epistolară*, ce se referă doar la „scrisorile intime, corespondența particulară” (*ibidem*, p. 17), aceasta fiind marcată, într-o mai mare măsură, de autenticitate („opera epistolierului ne oferă elementele unui portret moral, posibilitatea unei cunoașteri mai adecvate a omului” (*ibidem*, p. 18)), întrucât intenția *epistolierului* nu este una literară, dat fiind existența unui „raport bilateral între sine și destinatar” (*ibidem*, p. 17), și nu unul între sine și public.

Atunci când vorbim despre scriitori aflați în exil, dar nu numai despre aceștia, corespondența capătă o mai mare greutate, dat fiind faptul că reflectă o necesitate aproape vitală de a comunica, de a ieși din însingurare și, nu în ultimul rând, un exercițiu de sinceritate. Totuși, sinceritatea nu trebuie percepută în sens larg, ca pe o dezvăluire totală, nelimitată: „Nu este «sinceritatea» înțeleasă ca o continuă bombardare cu problemele pe care le poți avea. A-l covârși pe celălalt cu mizeria ta morală nu este, nu poate fi, un bine. Confidența este o formă a indiscreției, este un apel excesiv la toleranța și la răbdarea celuilalt” (Călinescu, Vianu, 2019, p. 6).

Matei Călinescu și Ion Vianu fac parte din categoria epistolierilor, iar corespondența lor, materializată în volumul *Scrisori din exil*, apărut în anul 2019 la Humanitas, ilustrează, în mod cert, literatura epistolară, marcată de autenticitate, spontaneitate și sinceritate, relevând „un minuțios jurnal psihologic, în care regăsim cele mai fine mișcări sufletești, întotdeauna semnificative pentru destinul unui creator” (Săndulescu, 1972, p. 19), mișcări pe care ne vom strădui să le prezentăm în cele ce urmează.

Correspondența dintre Matei Călinescu și Ion Vianu a început în anul 1973, odată cu plecarea în exil a familiei Călinescu. Din acel moment și până la plecarea în exil a familiei Vianu, în 1977, a existat o serie de scrisori, dar acestea nu au fost incluse în volumul de față, deoarece autorii erau conștienți de faptul că „este citită de cenzură”, Ion Vianu chiar subliniind: „Ar trebui să facă cineva o cercetare, să vadă dacă convingerea că există un cititor intermediar, prin definiție indiscret: cenzorul, poate genera o corespondență pe deplin sinceră. Această privire peste umăr era jenantă” (Călinescu, Vianu, 2019, p. 6). De asemenea, odată cu materializarea proiectului volumului *Amintiri în dialog*, apare o schimbare de ton, întrucât cei doi devin conștienți, într-o oarecare măsură, că aceste scrieri ar putea fi citite și de altcineva decât de ei înșiși, iar aici intervine acea doză de autocontrol despre care vorbea criticul Alexandru Săndulescu.

Volumul *Scrisori din exil*, apărut în anul 2019 la editura Humanitas, reprezintă un fel de față nevăzută a tuturor celor rămași fără de țară, care au fost condamnați la sfâșiere interioară, însă, în primul rând, a celor care l-au scris – Ion Vianu și Matei Călinescu. Volumul în discuție include scrisori a căror funcție de comunicare cu un destinatar ce le citește în raport „cu un sistem de referință imediat utilitar” a suferit „o mutație fundamentală prin multiplicarea receptorilor (cititorilor), pentru care referentul este altul: înălțat din ordinea confidențialului, accidentalului, particularului univoc, în cea a unei generalități plurivoce și paradigmatică, dintr-un plan al contingenței cotidiene într-unul al necesității dincolo de cotidian” (Flaubert, 1985, p. 5), așa cum subliniază Irina Mavrodin în prefața volumului de corespondență a lui Flaubert.

Matei Călinescu s-a născut la 15 iunie 1934, la exact două luni de la nașterea lui Ion Vianu. O coincidență semnificativă, care, tindem să credem, alături de prietenia ce i-a legat, l-a făcut pe Ion Vianu să-i dea lui Matei Călinescu, în romanul său *Amor intellectualis*, numele „Geamănul”, iar pe Matei Călinescu – să vadă în Ion Vianu un *alter ego*.

Matei Călinescu se trage din familia boierului craiovean Ștefan Vulcănescu. Tatăl său, Radu Călinescu, a avut parte de o educație aleasă: în Elveția, unde a studiat în aceeași clasă de liceu cu Antoine de Saint-Éxupery, iar apoi în Franța, unde a devenit inginer. Și copilăria micuțului Matei stă sub semnul cărților: mama sa îi citea adesea, iar el, inspirându-se dintr-o ediție a celor *O mie și una de nopți*, pe care i-a dăruit-o Hortensia Papadat-Bengescu bunicii sale, reproducea desenele și literele din carte. Anul școlar 1947–1948 este caracterizat de către „Geamăn” ca fiind „Epoca de aur a prieteniei” (Călinescu, Vianu, 2016, p. 105), moment în care ia naștere „societatea lor secretă”, un soi de „încercare de a construi un *univers paralel* și o identitate – de fapt două identități, una privată și alta în cadrul micului grup – complet străine de realitatea acelor ani de rusificare stalinistă a țării și de (falsa) identitate publică” (*ibidem*, p. 106). În acest context, ființa umană ajunge la un anumit grad de alienare, întrucât eul trebuie să se divizeze în mai multe euri

și fiecare dintre acestea să creeze impresia că este cât mai autentic. Făcând acest exercițiu zi de zi, oare nu se va ajunge la pierderea propriei identități și adoptarea uneia străine? Ca să-și păstreze propria identitate, tinerii Matei Călinescu și Ion Vianu se refugiau în lecturi numeroase, diverse și trăite cu intensitate, nu în zadar, Ion Vianu afirmă: „Întotdeauna cărțile au fost pentru mine scut, cetate și sabie” (*ibidem*, p. 171).

Dar între perioada adolescență, oarecum ferită de realitatea monstruoasă, și momentul în care lui Matei Călinescu i-a încolțit în suflet gândul că locul său nu este în România și că ar fi gata să plătească prețul suprem – de a nu mai scrie nimic – în schimbul libertății, se interpune perioada exilului interior, poate la fel de dramatică precum exilul ce va începe în 1973. Momentul arestării, iar mai apoi al morții enigmaticului Miron Chiraleu, bunul prieten al lui Ion Vianu și al lui Matei Călinescu, îi face pe cei doi să se maturizeze brusc și să înțeleagă mecanismul de funcționare a comunismului. Contextul acelor ani e bine definit în volumul *Amintiri în dialog* și este extrem de important să-l invocăm aici, pentru a înțelege mai bine cum au ajuns doi intelectuali de o asemenea anvergură morală să aleagă calea exilului.

Fiind student, în 1953, lui Matei Călinescu i se propune pentru prima dată să devină delator, iar aceste „propuneri” ajung la el iar și iar pe parcursul anilor, trezindu-i sentimente de oroare și de spaimă, cu toate că își dădea seama de faptul că diavolul cu care ar fi trebuit să semneze un pact nu se distingea prin inteligență, dimpotrivă – era unul banal, „de-o prostie fără margini” (*ibidem*, p. 257). Această judecată de valoare cu privire la prostia celor răi o regăsim și la Alexandru Paleologu („Căci asta e Diavolul: Prostia. El nu e, cum crede lumea, deștept, subtil, ironic, mefistofelic etc. Nu. E prost. Inteligență diabolică: sintagma asta e stupidă, e un non-sens. Diabolică e numai prostia (răutatea și Răul sunt efectele ei secundare)”) (Paleologu, 1997, p. 7), și la Nicolae Steinhardt, care consideră prostia unul dintre cele mai mari păcate, o armă a diavolului, de unde și îndemnul „Nu se cuvine să fim proști”.

Insistențelor Securității li s-au adăugat și alte cauze care au dus la exilul lui Matei Călinescu – cenzura, mai întâi de toate, apoi autocenzura, care s-a intensificat în urma *Tezelor* din iulie 1971. Dacă până atunci, după moartea dictatorului comunist Gheorghe Gheorghiu Dej, în România, a urmat o perioadă de dezgheț, iar Nicolae Ceaușescu doar a tatonat terenul, începând din acel an crucial, a lansat *Tezele din iulie*, al căror scop era instituirea unui control riguros asupra vieții culturale din România, întrucât existau temeri că tinerii ar fi urmat exemplul celor care au inițiat *Primăvara* de la Praga. Referitor la domeniul literaturii, se presupunea că aceasta trebuia să fie pusă „în slujba poporului”, să reflecte realizările Partidului și să contribuie la formarea „omului nou”. În acest scop, a fost înființat Consiliul Culturii și Educației Socialiste, în frunte cu Dumitru Popescu, ideologul lui Nicolae

Ceaușescu. Astfel, iluzia dezghețului s-a spulberat, Partidul Comunist realizând „re-jdanovizarea culturii românești”.

În acea vreme, erau interziși o mulțime de autori (Eugen Lovinescu, de exemplu, Ion Barbu); scriitorilor li se permitea „să se joace”, dar să nu transforme „jocul” în ceva serios, trebuia deci să fie cu voie de la Partid; textele trebuiau „să respire optimismul, încrederea în viitor, bucuria, iar *trecutul întunecat* trebuia respins în mod *organic*, [...] melancolia era reacționară, dragostea – suspectă” (Călinescu, Vianu, 2019, p. 267), iar în acest context, tăcerea (refuzul de a aduce ode Partidului) devenea o formă de protest (poetul basarabean Vasile Romanciuc scria într-un poem că tăcerea (în contextul comunismului) întrece uraniul în putere). Cu toate acestea, scriitorii făceau compromisuri, iar Matei Călinescu regretă că, în naivitatea sa (în *Jurnal* o numește chiar prostie), a fost nevoit să facă mici compromisuri și ajunge să renege aproape toate textele scrise între 1958 și 1964, cu alte cuvinte, ajunge să renege falsa identitate pe care și-o crease tot cu scopul de a-și păstra adevărata identitate. Despre cedări vorbește și Czesław Miłosz în cartea sa *Gândirea captivă*, despre care discută la un moment dat cei doi prieteni în corespondența lor: „Scriitorul se uită în ziarele în care propagandiștii cheamă la lupta pentru eliberarea popoarelor coloniale de sub exploatarea puterilor imperialiste și zâmbește. [...] Amare sunt toate acestea. [...] În pofida împotrivirii, a clipelor de deznădejde, până la urmă clipa sosește. [...] Se așază și scrie un articol *pozitiv*, mirându-se cât de ușor i-a fost. În definitiv, nu avea motiv să facă mult zgomot pentru nimic. E simplu. A trecut *pragul*. O asemenea operație nu rămâne însă fără urmări. [...] E tristețea liniștită a cuiva care a gustat din fructele pomului binelui și răului, a cuiva care știe că minte și îi compătimizește pe oamenii lipsiți de conștiința deplină. El are în urma sa ceea ce pe atâția alții abia îi așteaptă” (Miłosz, 2017, pp. 36-37). Apatia sau amărăciunea despre care vorbește Czesław Miłosz sunt inevitabile, iar Matei Călinescu gustă din ele, până în momentul în care *pragul* trecut devine de nesuportat și decide să plece în 1973, întrucât înțelege că acest „joc” al identităților devine periculos și poate duce la denaturarea propriei identități sau chiar la anularea ei. Aici credem că este cazul să vorbim despre „omul revoltat” al lui Camus, care nu mai este dispus să accepte umilințele, cedările, rușinea, nu-și mai acceptă statutul de sclav, ci, dimpotrivă, îl respinge. Iar actul său de nesupunere, așa cum demonstrează Albert Camus, nu este unul egoist, de autoconservare (deși „poate negreșit să aibă și determinări egoiste” (Camus, 2019, p. 26)), ci îl plasează pe autorul său „mai presus de sine. Acționează, prin urmare, în numele unei valori” (*ibidem*, p. 26), valoare care este comună mai multor oameni, ceea ce îl face un purtător de cuvânt al celor asupriți, al celor care sunt pe cale să treacă *pragul* și nu conștientizează consecințele unei atare acțiuni. Plecarea lui Matei Călinescu și, mai târziu, a lui Ion Vianu, este un act de revoltă, ce „opune ordinii care îl oprimă un fel de drept de a nu fi oprimat dincolo de ceea ce poate să admită” (*ibidem*, p. 23).

Ion Vianu s-a născut în 1934 și este fiul criticului literar Tudor Vianu. În *Amintiri în dialog* Ion Vianu povestește cum, de la frageda vârstă de 5 ani, citea deja ziare (*Universul* și o revistă nemțească – *Signal*). A studiat la Liceul „Titu Maiorescu”, transformat ulterior în „Ion Luca Caragiale”, unde l-a întâlnit în 1948 pe Matei Călinescu. Apoi, ca student, a făcut filologie clasică 2 ani, dar și-a dat seama că nu era mulțumit, chiar dacă acest domeniu îi aducea destule satisfacții. „Zilele în bibliotecă mi se păreau grozav de lungi, dicționarele grozav de grele, așa încât într-un rând (eram mult mai ipohondru pe atunci) am crezut că m-am îmbolnăvit de hernie din cauză că le tot ridicam” (Călinescu, Vianu, 2019, pp. 98-99), menționează cu ironie Ion Vianu „cauzele” care l-au determinat să renunțe la Litere și să continue cu medicina, deși, printre altele, mai vorbea și despre speranța sa că îndoctrinarea ideologică va fi mult mai limitată în cadrul unui domeniu precum medicina, dar și despre dorința de a se ocupa de studiul „fenomenului viu”. Astfel, din 1954 devine student la medicină și decide să se facă psihanalist. În 1966 reușește să plece în Germania cu o bursă de studii și se întoarce dornic să pună în aplicare ceea ce învățase acolo, dar un coleg mai experimentat îl aduce cu picioarele pe pământ, spunându-i că nu i se va permite să facă acest lucru, întrucât bursa i-a fost acordată numai pentru ca el să-și exprime mai apoi recunoștința pentru acest privilegiu, or în acele timpuri drepturile deveneau privilegii, așa cum s-a menționat în nenumărate rânduri. Anul 1968 îl prinde pe teritoriul Franței, moment în care Eugen Ionesco îi propune să rămână acolo, deoarece era sigur că România va împărtăși în scurt timp soarta Cehoslovaciei. Dar Ion Vianu nu acceptă propunerea, la fel ca în 1971, când se afla în Franța cu o altă bursă de studii. Abia în 1977, când „amarul din el s-a copt” și „nu mai spera nimic”, s-a produs inevitabilul. Înainte de ziua de 28 iulie 1977, situația a devenit destul de tensionată. Ion Vianu ajunsese un doctor „cunoscut și căutat” (*ibidem*, p. 224), editase chiar și o carte de specialitate – *Introducere în psihoterapie* (1975), dar și una de critică și eseuri literare – *Stil și persoană* (1975), ce a fost primită cu multă căldură, însă lumea în care trăia el o descria ca fiind orwelliană: infiltrarea unor așa-zisi doctori care nu se ocupau de pacienți, ci de supravegherea celorlalți doctori; eliminarea barierelor dintre viața publică și cea privată; propunerea de a deveni informator, dar și internările psihiatrice în scopuri politice, de care Ion Vianu începuse să devină conștient. În 1976, în *Viața Românească*, Ion Vianu publică un articol – *Psihiatrie, antipsihiatrie, hiperpsihiatrie* – în care vorbește despre aceste internări. Un an mai târziu, intelectualii de la Praga inițiau o mișcare disidentă denumită Carta 77, prin care cereau respectarea drepturilor omului. Radu Negrescu-Șuțu spune că anul 1977 aduce românilor „ceva nou, ceva nemaivăzut și nemaiîntâlnit până atunci, redescoperirea demnității de Om” (Corobca, Negrescu-Șuțu, 2019, p. 111). Paul Goma a redactat o scrisoare de solidarizare cu mișcarea Carta 77, iar Ion Negoșescu, vorbindu-i lui Ion Vianu despre faptul că nu mai semnase nimeni scrisoarea lui Goma, l-a determinat pe Ion Vianu să se alăture lui Paul Goma, pe care îl vizitează și căruia îi adresează o scrisoare publicată în

revista *Limite*, în septembrie 1977. Din acest moment se apropie de Goma, vorbește la Radio Europa Liberă despre folosirea psihiatriei în scopuri politice, dar, totodată, începe să fie urmărit și persecutat de Securitate, își pierde slujba în urma unei adunări publice de partid (o „execuție publică”, așa cum o numește Ion Vianu într-un dialog cu Ovidiu Șimonca, în revista *Observator Cultural*), ba chiar în ziua în care Paul Goma este bătut de către un fost boxer de la Dinamo, fiul lui Ion Vianu are parte de același tratament din partea unui fost milițian. Ion Vianu menționează că pușcăria ar fi fost inevitabilă, dacă nu ar fi existat enorma presiune occidentală, ce a determinat Securitatea să îi elibereze pașapoartele (un privilegiu și acestea), moment în care este convocat de către generalul Pleșiță și somat să nu vorbească despre internările politice, ceea ce îl face pe Ion Vianu să răspundă că nu se va dezice de declarațiile făcute anterior, întrucât acele internări existau cu adevărat. Abia ajuns în Elveția a putut să continue corespondența cu Matei Călinescu fără teama că scrisorile i-ar fi fost deschise de Securitate sau că ar fi pus în pericol pe cineva. Prin urmare, nu mai trebuiau să-și ascundă propria identitate.

1973 și 1977 sunt anii cruciali din viețile unor mari intelectuali, care își dau seama că universul concentraționar în care se află este incompatibil cu structura lor interioară și a rămâne în continuare în România ar duce la dezumanizare, întrucât „regimul favorizează secret, în pofida principiilor declarate, duplicitatea, corupția și înflorirea monstroasă a artei de a minți” (Călinescu, 2016, p. 26). Deși, la începutul corespondenței lor, ambii folosesc sintagma „sinucidere morală”, în legătură cu exilul, deoarece nu știau ce îi așteaptă dincolo de granițele „țării furate” sau „pierdute”, așa cum o numesc ei adesea, și erau conștienți că statutul pe care îl obținuseră în țară nu va conta prea mult în țările care îi vor fi adoptat și va trebui să o ia de la capăt la cei peste 40 de ani pe care-i aveau când au părăsit România (de exemplu, Ion Vianu trebuie să susțină 17 examene pentru a putea profesa în calitate de psihiatru), mai târziu, prin eforturi deosebite de regăsire a propriei identități și de construire a uneia noi, ajung să realizeze lucruri importante: Matei Călinescu ajunge un cercetător și profesor universitar strălucit în Statele Unite, iar Ion Vianu – o voce importantă a psihiatriei. Traseul lor existențial include o coordonată simbolică – arderea și renașterea din propria cenușă, asemeni păsării Phoenix. Dar acesta nu este un gest gratuit, ci unul asumat, cu implicații spirituale profunde: „Dacă individul acceptă efectiv să moară, și se întâmplă să moară, în mișcarea revoltei sale, arată prin aceasta că se sacrifică în numele unui bine despre care știe că este mai presus de propriul destin” (Camus, 2019, p. 25).

Un pasaj dintr-o scrisoare a lui Matei Călinescu, pe care îl considerăm edificator cu privire la decizia plecării, este următorul: „Cine începe o nouă viață pentru că asta îi face plăcere, pentru că se simte plin de energie și de entuziasm pentru ceva nou, neîncercat, necunoscut? O nouă viață începe în oboseală, chin, spaimă” (Călinescu, Vianu, 2019, p. 18). Și, trebuie să adăugăm, în disperare, fiindcă în *Jurnalul* său, Matei Călinescu spune că nu a plecat din România mai devreme pentru că nu

era „suficient de disperat”. Desprindem din aceste afirmații toată amărăciunea și zbuciumul ce însoțește exilul interior și-l precedă pe cel din America și Elveția.

Dialogul celor doi prieteni poate fi interpretat în diverse moduri. Este, în primul rând, o continuare firească a prieteniei care îi lega și a dialogului început în 1947–1948. Dar dincolo de prima interpretare, există o alta, marcată de dramatism. Dialogul epistolar al lui Matei Călinescu și al lui Ion Vianu este și o încercare de salvare, de sustragere de la trecerea nemiloasă a timpului, de anulare a realului și de accedea într-un timp cu totul diferit, în care curgerea se desfășoară după alte legi. Mai este și o încercare de regăsire a căldurii umane care le lipsește amândurora atât de mult. Asemeni predecesorilor lor din exil (Grigore Nandriș, Vintilă Horia, Virgil Mihăilescu etc.), care „s-au trezit deodată deșărați, ruși de matcă, singuri și dezorientați, fără siguranța zilei de mâine, priviți cu suspiciune de colegii de până mai ieri și de populațiile în mijlocul cărora doreau să trăiască” (Oprișan, 2000, p. 6), din toate scrisorile Lui Matei Călinescu și Ion Vianu răzbate o sfâșiere extraordinară, sentimentul inutilității și, probabil, al absurdului pe care-l trăiesc doi oameni însingurați (și nu de bunăvoie), chinuți de depresie și de insomnii constante, nu în zadar Ion Vianu afirmă într-o scrisoare: „ambianța e frumoasă, avem liniște (chiar prea multă) și un hi-fi. Însă nu e fericirea” (*ibidem*, p. 48). Dar veștile pe care le primesc din țară în mod constant au rolul de le alunga cumva regretul de a se fi exilat sau cel puțin de a-l tempera. Într-o scrisoare a lui Matei Călinescu, datată cu 6 august 1979, acesta îi povestește lui Ion Vianu despre austeritatea și inflația din România, despre echipele „de cetățeni” care verificau ca temperatura în apartamente să nu depășească 18° C, iar în altă scrisoare îi vorbește despre imposibilitatea de a deține locuințe secundare în România. Toate aceste abuzuri din partea reprezentanților puterii îi conving pe cei doi exilați că decizia pe care au luat-o, deși dureroasă, a fost cea corectă.

Există în *Scrisori din exil* o luptă continuă a contrariilor: pe de o parte – dorința de a uita, rușinea de a fi român (*Comment peut-on être roumain?*), iar pe de alta – visurile de întoarcere în România, „o Românie schimbată, veselă grădină” (*ibidem*, p. 77); pe de o parte – satisfacția ieșirii din duplicitatea morală și a scuturării de „povara suspiciunii generalizate” (Călinescu, 2016, p. 90), pe de alta – gratuitatea tuturor gesturilor.

Pe lângă zbuciumul sufletesc continuu condiției de exilat, „disperării scormonitoare a exilului” (Călinescu, Vianu, 2019, p. 176) i se mai adaugă și situația financiară modestă a lui Ion Vianu și a lui Matei Călinescu (mai ales), care face referire la viața „cvasiascetică” a familiei sale. În multe dintre scrisori întâlnim pasaje din care descoperim că cei doi prieteni sunt nevoiți să renunțe la participarea la anumite evenimente culturale, să se împace cu gândul că nu se vor vedea sau că nu vor putea merge în vacanță din cauza lipsei banilor. Totuși, atunci când aceste impedimente sunt depășite, au parte de clipe de respiro, în care se încarcă emoțional: momentele în care reușesc să se vadă (în America sau în Europa), pregătite cu multă

minuțiozitate și discutate cu destulă emoție, iar atunci când întâlnirile nu au loc, exilul devine și mai amar, iar dorința de a se revedea – și mai aprigă.

Din volumul de scrisori ni se înfățișează o parte importantă a exilului românesc. Matei Călinescu și Ion Vianu urmăresc cu mare interes toate personalitățile române aflate în aceeași situație ca și ei: Vlad Georgescu, Virgil Nemoianu, Gelu Ionescu, Paul Goma, Ion Caraion, Dumitru Țepeneag etc. Trăiesc alături de aceștia din urmă, iar și iar, toate provocările vieții din exil: lipsa siguranței, lipsa prietenilor și a familiei, căutarea febrilă a unui loc de muncă, iar mai apoi lupta pentru păstrarea acestuia. Atunci când cumnatul lui Ion Vianu, Petre Alexandrescu, se reîntoarce în țară, deși toate lucrurile erau aranjate în străinătate pentru a se stabili acolo, ceea ce simte Ion Vianu nu este furia unui om care și-a pus onoarea la bătaie pentru a aranja ceva unui om apropiat, iar ultimul l-a compromis întrucâtva, ci un sentiment de profundă înțelegere a zbuciumului sufletesc în fața unei asemenea decizii, a umilinței și, nu în ultimul rând, a regretelor celui care a renunțat la ideea de a evada dintr-o țară aflată la cheremul unui dictator.

Ion Vianu și Matei Călinescu participă la diverse conferințe internaționale pe tema disidenței, a internărilor psihiatrice, scriu intens despre ceea ce au cunoscut pe propria piele în universul concentraționar căruia i s-au sustras. Aceștia trăiesc experiențe care-i afectează și-i nedumeresc în momentul când, la conferințele internaționale, întâlnesc *gauche*-iști vest-europeni sau americani, care adoptă această orientare politică fie din snobism (și nu din cauza faptului că ar crede cu adevărat în comunism), fie pentru că nu au cunoscut toate ororile comunismului: „stângiști răsfățați, capricioși, uluitor de superficiali. *Telquelistii*, care de la marxism-leninism au trecut la maoism și acum, recent, la antimarxism, nu-mi inspiră nici o încredere” (*ibidem*, p. 39)? Unul dintre cazurile de confruntare cu stângiștii este relatată de către Ion Vianu, care se afla la o conferință internațională la Milano, în 1977, iar cei care luau cuvântul o făceau de pe poziții *gauche*-iste. În acel moment, identitatea de est-european a lui Ion Vianu l-a determinat să intervină cu un discurs conservator, prin care încerca să-i facă pe ceilalți participanți să înțeleagă ce pericol reprezintă stângismul. Aceștia însă nu au reacționat decât într-un singur fel – l-au ignorat, lucru greu de acceptat de către un om care știe adevărul în legătură cu comunismul. Se pare că, în mare parte, conștienți de pericolul stângismului sunt tocmai est-europenii, intelectuali din România, Ungaria, Cehoslovacia etc., oameni care l-au cunoscut nu doar prin intermediul cărților sau al revistelor. O misiune a tuturor scriitorilor din exil este de a-i face bine țării pierdute, printr-o vastă activitate de informare în calitate de purtători de cuvânt ai acestora: „Există sentimentul unanim că, din afară, din exil și de la posturile de radio din lumea democratică (Europa Liberă și celelalte), se poate denunța și oarecum controla minciuna oficială din țară, falsificarea istoriei literare, pervertirea canonului școlar, inversarea scării de valori în ierarhiile oficiale, boicotul scriitorilor ostili regimului ș.a.” (Mircea Anghelescu, online).

Pornind de la acest volum, am putea să creionăm câteva *istorii*. O *istorie* personală, a celor doi oameni forțați de circumstanțele sociale și politice ale țării de origine să-și caute o altă țară în care libertatea să nu le fie îngredită, în care să poată crea fără a fi cenzurați și, cel mai grav, fără a se autocenzura. O altă *istorie*: a lumii în care trăiesc, a vieții cotidiene, o *istorie* în care ar încăpea evenimente de oriunde: din Africa lui Idi Amin sau a lui Bokassa I, din Iugoslavia lui Tito, din Polonia lui Jaruzelski sau din Uniunea Sovietică condusă de un Stalin sau un Andropov, întrucât „nimic din ce este omenesc nu le este străin”, așa cum spunea dramaturgul antic Terențiu.

O altă *istorie* care ar putea fi scrisă, având la bază *Scrisorile din exil*, ar putea fi istoria lecturii înțeleasă în sens îngust, o istorie personală și pasionantă a lecturii. Ion Vianu citește cu mare interes lucrări de semiotică semnate de Umberto Eco, în 1983 este pasionat de cărțile lui Rabelais, peste câteva luni este fascinat de *Filocalia* tradusă de Părintele Stăniloae, pentru ca un an mai târziu să lectureze cărți despre cabala. Rămânem uimiți când aflăm că Ion Vianu a citit *Ulysses* abia la 53 de ani, vârstă la care, spune el, trăiește această lectură cu voluptate, ceea ce nu s-ar fi întâmplat în tinerețea sa. Matei Călinescu se îndeletnicește cu tratate de retorică scrise de Aristotel și de Platon sau cu volumele lui Karl Popper, este prins de romanele lui William Styron sau de scrisorile lui Pierce către Lady Welby. În 1979 citește din Nabokov, Boulding, Leibniz, Chen Jo-Hsi, în 1985 – antropologie filosofică de Erving Goffman, tot atunci explorează tărâmurile încurcate ale psihologiei copilului, în special cărțile pe tema autismului, întrucât fiul său fusese diagnosticat cu această maladie, ceea ce duce la o suferință cruntă și o încercare de a înțelege ce se întâmplă în mintea copilului său. Bogăția și diversitatea lecturilor celor doi parteneri de dialog, analiza nuanțată a celor citite și discuția pe marginea acestor cărți dezvăluie fascinantul univers al preocupărilor lor, al proiectelor pe care le dezvoltă sau doar le visează.

În strânsă legătură cu lectura se află scrisul – o altă modalitate de salvare (Ion Vianu îi scrie lui Matei Călinescu la 17 februarie 1978 că acesta din urmă s-a „salvat pe plan intelectual” scriind *Fetele modernității*). Cărțile pe care cei doi le scriu sau le imaginează fac parte din universul paralel în care se refugiază, chiar dacă ele se referă la fenomene dintre cele mai concrete. Mai sus menționam că exilul are un caracter contradictoriu. Același lucru poate fi afirmat în legătură cu scrisul. Există articole scrierea cărora reprezintă un chin pentru Matei Călinescu – „comunicarea [...] pe care am început-o de șapte ori, de tot atâtea ori rupând furios ceea ce scrisesem, banalități scremute, idei discutate” (*ibidem*, p. 76), dar după apariția acestora se bucură ca un copil. „De ce scriu?” este o întrebare recurentă, care scoate la iveală „angoasa intensă, aproape mistuitoare” (*ibidem*, p. 213), care îl cuprinde și pe Ion Vianu. Dar ei continuă să o facă, chiar dacă uneori cataloghează scrisul drept un act futil, continuă să scrie pentru a se salva pe ei și, cel mai adesea, pentru a salva țara care a devenit în mod eufemistic un *acolo*, un loc în timp și spațiu care le este refuzat.

Ei însă se avântă într-o călătorie plină de primejdii, ceea ce le căleşte spiritul, pentru ca, într-un final, după 21 de ani (Matei Călinescu) și aproape 13 ani (Ion Vianu), să ajungă din nou în Itaca.

Printre proiectele despre care discută Matei Călinescu și Ion Vianu se numără *A citi, a reciti. Către o poetică a (re)lecturii*, o carte despre care autorul ei spune că a scris-o „cu încăpățănare, cu încrâncenare, cu furie” (*ibidem*, p. 462) timp de doi ani jumătate, dar care îi aduce mari satisfacții, întrucât crede că este cel mai bun text dintre toate pe care le-a scris și pentru că-l ajută să pornească „în căutarea timpului pierdut”, prin urmare, la fel ca și Proust, își construiește o catedrală din cuvinte.

Avem privilegiul să asistăm la nașterea și dezvoltarea unei alte cărți – *Amintiri în dialog*, proiectul comun al celor doi prieteni. Ideea acestei cărți îi vine lui Matei Călinescu în 1991 și îi umple pe ambii de entuziasm, de dorința de *a se comunica*, dar și de a depune mărturie despre generația lor, despre porțiunea de istorie care le-a fost dată. Ion Vianu și Matei Călinescu îl au însă în vedere și pe cititor, care, speră ei, le va citi cartea și după ce umerii lor „se vor fi prefăcut de mult în cenușă” (*ibidem*, p. 487).

Partea cea mai emoționantă, dar și mai dramatică a scrisorilor din exil este cea în care dictaturile cad rând pe rând în întreaga lume la sfârșitul anilor '80 – începutul anilor '90, când exilații ajung să trăiască momente de rară intensitate – acelea în care balaurul totalitar pierde câte un cap, dar încă mai face destul rău cu sângele otrăvit cu care împoacă împrejurul lui. Ion Vianu folosește metafora hidrei: „Hidra e muribundă, dar poate oricând să ne dea o lovitură de coadă fatală” (*ibidem*, p. 243). Deși cei care au ales calea exilului presimțeau că dictatura va cădea odată și odată, nimeni nu știa cu exactitate când se va produce aceasta și iată că, la 9 noiembrie, cade Zidul Berlinului, apoi în Cehoslovacia se prăbușește Jakes și are loc revenirea reformatorului Dubček. Matei Călinescu și Ion Vianu urmăresc aceste evenimente cu o anumită exaltare, dar, în același timp, după Revoluția din România, devin tot mai sceptici, le este frică să nu le fie „confiscată” Revoluția sau, și mai rău, să nu fie „caragializată”, fiindcă sunt conștienți de faptul că în România nu există o clasă politică sănătoasă, care să preia puterea. Încă la 4 iunie 1989, Ion Vianu spunea plin de amărăciune: „Cât despre România, ce să mai vorbim? În cel mai bun caz se va impune cinica și verificata formulă românească «Pleacă ai noștri, vin ai noștri» – o să se instaleze în fruntea bucatelor nr. 4 sau 5 de ani, ameliorând puțin piața de alimente și ridicând temperatura din locuințe – dobândind în felul ăsta statura de mântuitor al patriei” (*ibidem*, p. 411).

În acest context, soluția pentru care pledează ambii în nenumărate rânduri este reinstaurarea unei monarhii. Spre regretul tuturor, previziunile pe care le-am putut găsi în multe dintre scrisorile din acest volum s-au adevărit. În pofida acestor evenimente dezamăgitoare și dureroase chiar, Ion Vianu este bântuit de „fantasma revenirii în țară”, participă la diverse evenimente cu scopul de a dezvălui ororile comunismului sau pentru a aduna fonduri în sprijinul psihiatriei românești, toate

acestea făcând parte din lupta lui personală pentru a face din România o țară unde orice exilat ar fi mândru să se întoarcă.

Scrisori din exil este o carte-oglină. Îndreptată spre Ion Vianu și Matei Călinescu, arată pas cu pas istoria devenirii lor și multitudinea de roluri pe care le joacă cu deplină sinceritate și asumare (când visători, când melancolici, când revoltați, când resemnați), surprinde oameni și locuri care au devenit deja istorie. Cartea-oglină întoarsă spre o anumită secvență temporală reflectă gândurile, fricile, dar și idealurile celor care scriu și ale celor din mijlocul cărora s-au ridicat, ale acelor în numele cărora au vorbit. Și nu în ultimul rând, volumul de față este o piesă importantă, care ne va ajuta să reconstituim marele puzzle al istoriei exilului românesc, dar și pe cel al istoriei colective.

Referințe bibliografice:

ANGHELESCU, Mircea. *Despre exilul literar* [online]. Disponibil: <https://revista22.ro/cultura/despre-exilul-literar> [citată 31.05.2024].

CAMUS, Albert. *Omul revoltat*. București: Polirom, 2019.

CĂLINESCU, Matei. *Un fel de jurnal (1973–1981)*, București: Humanitas, 2016.

CĂLINESCU, Matei, VIANU, Ion. *Amintiri în dialog*. București: Humanitas, 2016.

CIOCĂRLIE, Livius. *Mari corespondențe*. București: Cartea Românească, 1981.

COROBCA, Liliana, NEGRESCU-ȘUȚU, Radu. *Iluzia cristalizării. Comunism, exil, destine*. București: Corint, 2019.

FLAUBERT, Gustave. *Correspondență*. București: Univers, 1985.

MIŁOSZ, Czesław. *Gândirea captivă*. București: Humanitas, 2017.

OPRIȘAN, Ionel. *O radiografie a exilului românesc. Corespondență emisă și primită de Grigore Nandriș (1946–1967)*. București: Vestala, 2000.

PALEOLOGU, Alexandru. *Despre lucrurile cu adevărat importante*. București: Polirom, 1997.

SĂNDULESCU, Alexandru. *Literatura epistolară*. București: Minerva, 1972.

Notă: Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.